

ДО ПРОБЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ І ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН У НАЦІОНАЛЬНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ: ТРАДИЦІЇ ТА ІННОВАЦІЇ

Сергій Каріков

Національний університет цивільного захисту України

Харків, Україна

karikov.nuczu@gmail.com

Abstract. The article presents the characteristics of social and humanitarian disciplines in the modern educational space. Traditions and innovations in the study of courses “Philosophy”, “Philosophy and Methodology of Science” and “Culturology” based on the experience of teaching at the National University of Civil Defense of Ukraine are analyzed and their role for training of specialists is determined. The attention to the peculiarities of conducting training sessions during the COVID-19 pandemic is paid.

Key words: humanization, education, philosophy, culturology.

Анотація. У статті представлено характеристику соціальних і гуманітарних дисциплін у сучасному освітньому просторі. На основі досвіду викладання у Національному університеті цивільного захисту України проаналізовано традиції та інновації у вивченні курсів «Філософія», «Філософія і методологія науки», «Культурологія», визначено їх роль у підготовці фахівців. Приділено увагу особливостям проведення навчальних занять у період пандемії COVID-19.

Ключові слова: гуманітаризація, освіта, філософія, культурологія.

На сучасному етапі розвитку людства освіта є сферою, у якій традиційні підходи нерозривно поєднуються з різноманітними інноваціями, що охоплюють як зміст навчання, так і його форму. Практика викладання у вищій школі нині має постійно враховувати динаміку глобалізаційних процесів, що стрімко змінюють обличчя суспільства. Турбулентні процеси, притаманні розвитку сучасного світу, орієнтують як здобувачів вищої освіти, так і науково-педагогічних працівників на пошук нових форм здобуття знань, на постійне розширення та поглиблення їх змісту. Саме в такому випадку освіта допомагає надавати адекватні відповіді на різноманітні виклики новітньої доби. Зокрема, таким викликом нині постає пандемія COVID-19, яка вже справила і продовжує справляти величезний вплив на всі сторони життя суспільства. Не є винятком і сфера вищої освіти, оскільки коронавірусні обмеження і заборони зумовлюють серйозні зміни в організації навчального процесу в університетах. Тому актуальним є визначення головних напрямів цих змін, основних проблем при проведенні занять та способів їх розв'язання. У межах нашої розвідки мова йде про традиції та інновації у викладанні соціальних і гуманітарних дисциплін, що зумовлене як їх неперехідним значенням у формуванні особистості здобувача вищої освіти, так і власним досвідом автора у викладанні низки зазначених курсів («Філософія», «Філософія і методологія науки», «Культурологія»).

Специфіка викладання соціальних і гуманітарних дисциплін у сучасному закладі вищої освіти (далі – ЗВО) технічного профілю пов'язана з необхідністю гуманітаризації вищої освіти як нагальної потреби сьогодення. Загальна мета вивчення соціальних і гуманітарних дисциплін полягає в тому, щоб системно ознайомити слухачів із накопиченими культурою знаннями про людське суспільство, про соціальне призначення особистості, із сутністю культури як світу людини. Гуманітаризація освіти в технічному університеті має сприяти підготовці слухачів не тільки як висококваліфікованих фахівців, а як майбутніх освічених, усебічно розвинених, культурних людей, моральні засади яких не дозволяють їм бути

поганими фахівцями. Вища школа має, насамперед, «виводити в люди», а вже потім – в інженери, менеджери, програмісти, вчені¹.

Освоєння слухачами ЗВО культурної спадщини людства уможливорює досягнення зазначеної мети. Цьому, насамперед, має сприяти вивчення соціальних і гуманітарних дисциплін. Зокрема, навчальна дисципліна «Філософія» визначена обов'язковою у закладах вищої освіти для слухачів першого (бакалаврського) рівня, виконуючи завдання формування світоглядної культури здобувачів освіти. Притаманні філософському знанню ретроспективна тенденція і високий рівень абстракції мають розумітися як спосіб формування мислення тих, хто навчається. Подібна спроможність відрізняє фахівця з вищою освітою, яким стає здобувач після закінчення курсу навчання в університеті².

Водночас практика викладання засвідчує наявність певних проблем, що виникають у процесі викладання філософії слухачам ЗВО. Зокрема, до них належать:

- специфіка мови філософії як мови гуманітарного профілю, що знаходить вияв у глибоко продуманій, осмисленій граматичній структурі, підпорядкованій комунікативно-прагматичній функції тексту;
- власний термінологічний апарат, типові конструкції, стійкі вирази філософії, поняття якої відрізняються від побутових і природничо-наукових своїм граничним обсягом, виражаючи максимально загальне для всіх явищ дійсності;
- інтертекстуальність філософського тексту як особливого стилістичного утворення³.

Варто зазначити, що більшість перелічених вище проблемних питань наявні і в практиці викладання філософії слухачам НУЦЗ України. Зокрема, для останніх не завжди є достатньо зрозумілою специфіка термінологічного апарату, найбільш поширених конструкцій, стійких виразів, притаманних мові філософії. За нашими спостереженнями, особливо складним є засвоєння термінології, пов'язаної з вивченням таких тем курсу, як «Проблема буття в філософії», «Філософське вчення про розвиток», «Матеріальне та ідеальне. Концепції свідомості в філософії». На нашу думку, це пов'язано з необхідністю усвідомлення всієї глибини змісту таких абстрактних філософських категорій, як «буття», «матерія», «розвиток», «діалектика», «свідомість»⁴.

Подолання зазначених проблем є реальним на основі узгодження змісту освітніх програм із потребами слухачів ЗВО та можливостями викладачів. На нашу думку, практика викладання філософії має спиратися на визначення ключових понять кожної теми, засвоївши які, слухачі удосконалюють аргументацію думок, вести діалог, доходити висновків, тим самим розвиваючи логічне мислення й удосконалюючи здатність до філософування. Також у нагоді для цього можуть стати різноманітні схеми, мультимедійні презентації й інші матеріали, що використовуються викладачем під час заняття, розкриваючи його основні проблеми й активізуючи роботу аудиторії.

Навчальний курс «Філософія і методологія науки» є важливим компонентом підготовки здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти. Навчання в магістратурі передбачає поєднання власне навчальної складової з веденням студентами наукових досліджень, що актуалізує проблему фундаментальної підготовки до таких досліджень. На нашу думку, саме в межах навчальної дисципліни «Філософія і методологія науки» здобувачі вищої освіти мають змогу здобути подібну підготовку.

Метою викладання навчальної дисципліни «Філософія і методологія науки» є формування здатності структурувати знання, готовності до рішення складних і проблемних

---

¹ Семенченко Ф.Г. (2002) Особливості гуманітарної підготовки і професійної кваліфікації студентів в технічному університеті., с. 106.

² Філософія (2021)., с. 5.

³ Обухова Т.М. (2014) Мудрость по требованию: преподавание философии иностранным студентам., с. 150-151.

⁴ Каріков С.А. (2017) До проблеми викладання філософії студентам-іноземцям., с. 317.

питань, розвиток здатності орієнтування у категоріальному апараті науки, формування стратегії власного теоретичного досвіду, визначення предмета, цілей і завдань наукового дослідження, оволодіння дослідницькими навичками. Досягнення поставленої мети має відбуватися через реалізацію головних завдань курсу «Філософія і методологія науки»: формування у майбутніх фахівців розуміння науки як історичного явища, змістом та результатом якого є цілеспрямовано зібрані факти, розроблені гіпотези й теорії з відповідними законами, прийомами, методами дослідження як система понять, істинність яких перевіряється суспільною практикою; аналіз проблем розвитку сучасної техногенної цивілізації, глобальних тенденцій зміни наукової картини світу, типів наукової раціональності, системи цінностей, на які орієнтуються вчені.

Вивчення курсу «Філософія і методологія науки», як і будь-якої навчальної дисципліни, має відбуватися з урахуванням міждисциплінарних зв'язків з іншими предметами, що вивчаються слухачами у попередні роки. Насамперед, воно спирається на знання, набуті протягом вивчення курсу «Філософія». Оскільки викладання філософії у ЗВО на рівні підготовки бакалаврів має обов'язковий характер, майбутні магістри до початку вивчення курсу «Філософія і методологія науки» оволодівають основами філософських знань. Зокрема, важливу роль серед них відіграють проблеми визначення зв'язку і відмінностей між філософією та наукою, розкриття головних методів філософування, специфіки мислення, сутності пізнання, особливостей його форм, характеристики суб'єкта й об'єкта пізнавальної діяльності. Зазначені питання актуалізуються під час вивчення курсу «Філософія і методологія науки», забезпечуючи фундамент для оволодіння його ключовими поняттями, поглиблюючи розуміння головних проблем, пов'язуючи їх з іншими аспектами філософсько-наукового дискурсу⁵. Крім того, викладач має використовувати міждисциплінарні зв'язки з такими дисциплінами, як «Культурологія», «Соціологія» та ін., що дає змогу розкрити буття науки як соціального інституту і сфери культури, простежити її історичні витoki й головні етапи становлення, представити взаємодію науки з економікою, політикою, ідеологією.

Необхідність поєднання теоретичних та практичних питань при викладанні курсу «Філософія і методологія науки» зумовлює зміст навчальної програми, що поділяється на два змістовні блоки – «Філософія науки» і «Методологія науки». У межах першого з них головну увагу приділено розкриттю поняття науки і підходів дослідників до її сутності, основних стадій історичного розвитку науки, специфіці наукового типу пізнавальної діяльності порівняно з іншими формами пізнання світу, структурі наукового знання. Другий блок охоплює визначення методологічних засад наукової діяльності і головних методів наукового пізнання, динаміки наукового прогресу, наукових традицій та наукових революцій, стану науки в сучасному суспільстві і перспектив її подальшого розвитку.

Протягом вивчення дисципліни «Філософія і методологія науки» здобувачі вищої освіти мають працювати не тільки з навчальною літературою, а й звертатися до першоджерел. Зокрема, при підготовці рефератів передбачено ознайомлення слухачів із працями відомих учених та філософів, які вивчали проблеми наукового пізнання. Так, звертаючись до питання співвідношення наукової традиції та наукової революції, студенти мають ознайомитися із книгою Т. Куна «Структура наукових революцій»; вивчаючи методологічні моделі наукового пізнання новітньої епохи – із працями постпозитивістів К. Поппера, І. Лакатоса, С. Тулміна, П. Фейєрабенда; аналізуючи морально-етичні аспекти розвитку науки – із концепцією наукового етосу, розробленою Р. Мертоном. Завдяки цьому здобувачі вищої освіти поглиблюють знання, набуті на лекційних та семінарських заняттях, краще розуміють складний, суперечливий характер наукової діяльності в минулому та сучасності.

Поряд із навчальними курсами філософського спрямування на сучасному етапі розвитку людства все більшого значення набуває вивчення дисципліни «Культурологія», що

---

⁵ Каріков С.А. (2018) Особливості викладання навчальної дисципліни «Філософія і методологія науки» при підготовці здобувачів магістерського рівня вищої освіти., с. 158.

також належить до гуманітарних наук. Ознайомлення із сутністю культуротворчого процесу, його основними історичними етапами, сучасним станом, перспективами соціокультурного розвитку людства має сприяти досягненню високого рівня гуманітарної культури особистості, удосконаленню когнітивної і комунікативної компетентностей, подоланню професійної однобічності, формуванню здатності аналізувати соціальні, моральні, естетичні, культурно-історичні проблеми, які мають загальнолюдське значення. Оскільки сфера культури охоплює практично всі напрями людської діяльності, вивчення дисципліни «Культурологія» слухачами ЗВО технічного профілю передбачає застосування філософських, історичних, етичних, естетичних, політичних, економічних, природничих знань, які складають світоглядну цілісність. Тому для вивчення культурології мають бути застосовані міждисциплінарні зв'язки, здійснена актуалізація різноманітних знань із метою їх інтеграції в системне розуміння соціокультурного процесу. Історичне минуле і сучасний стан світової та вітчизняної культури мають вивчатися в нерозривному зв'язку, що актуалізує звернення викладача до матеріалу інших навчальних дисциплін, які входять до програми підготовки здобувачів вищої освіти. Зокрема, зміст навчальної дисципліни «Культурологія» пов'язаний із оволодінням знаннями, набутими протягом вивчення дисциплін «Філософія», водночас забезпечуючи засвоєння знань із дисциплін «Релігієзнавство», «Політологія» та ін.

На нашу думку, вивчення культурології як підґрунтя формування гуманітарної культури є вкрай необхідним не тільки для майбутніх фахівців-культурологів, а й для студентів усіх інших напрямів підготовки. Адже причини виникнення і сутність різноманітних феноменів матеріальної та духовної культури минулого й сучасності мають усвідомлюватися в єдності, як частини цілісного культуротворчого процесу, що охоплює буття всього людства. Культура за такого підходу розуміється як всезагальна, рухома смислова реальність, відповідно до чого мають бути сформовані поняття про взаємодію матеріально-технічних та ідеально-образних чинників культури, про головні суперечності її розвитку, про культурні цінності, про особливості соціального часу і простору, інші змістовні орієнтири для інтерпретації явищ культури в їх історичному контексті.

Специфіка культурології полягає в тому, що всі види духовної творчості (мистецтво, наука, освіта, релігія) розглядаються в її контексті не ізольовано, а в контексті загальних закономірностей розвитку культури певної епохи. Світоглядний характер культурології визначається наявністю в її складі не тільки соціально-гуманітарних, а й природничо-наукових знань, що розглядаються із загальнокультурних позицій. Це дає змогу визначити напрями змін у духовному житті, виявити тенденції перетворень у культурній сфері, розкрити своєрідність, специфіку різних етапів історико-культурного розвитку. Тож курс «Культурологія» в сучасному університетському просторі має представляти наукову й художню інформацію, представляючи культуру максимально широко, пов'язуючи її розуміння з матеріалом інших гуманітарних дисциплін ⁶.

Досвід викладання навчальної дисципліни «Культурологія» у вищій школі засвідчує, що до головних проблем її вивчення належить складність розуміння здобувачами вищої освіти зв'язків між різними етапами культурно-історичного розвитку людства, закономірностей соціокультурної динаміки. У багатьох випадках слухачі розглядають зміст культури певної історичної епохи як простий перелік імен найбільш відомих діячів культури та назв їх творів ⁷. Тому необхідно орієнтувати їх на усвідомлення загальних та специфічних ознак відповідної епохи як компонентів загальносвітового культуротворчого процесу, визначати тенденції виникнення нових культурних явищ і їх значення для подальшого розвитку людства. Так, наприклад, творчість Вільяма Шекспіра варто розглядати не лише як

---

⁶ Зюзіна Т.О. (2011) Особливості інтегративної сутності культурологічного знання та її реалізація в академічному просторі ВНЗ., с. 41-42.

⁷ Каріков С.А. (2019) До проблеми викладання культурології у сучасній вищій школі., с. 167-168.

вияв генія англійського драматурга, але й як новий крок у розумінні складності, суперечливості, багатогранності внутрішнього світу людини, зумовлений переходом європейської культури від ідеалів епохи Відродження до принципів доби бароко. На наше переконання, освоєння засад культурології передбачає розуміння культури як всезагальної, рухомої смислової реальності, відповідно до чого мають бути сформовані поняття про взаємодію матеріально-технічних та ідеально-образних чинників культури, головні суперечності її розвитку, культурні цінності, особливості соціального часу і простору, інші змістовні орієнтири для інтерпретації явищ культури в їх історичному контексті й у ретроспективному аналізі. За такого підходу вивчення культурології матиме системний характер, що сприятиме усвідомленню здобувачами вищої освіти змісту культури не як набору окремих артефактів і художніх творів, а як єдиної сфери матеріальних та духовних цінностей, які відображують активну творчу діяльність в осягненні світу протягом історичного розвитку суспільства, що позначає універсальне відношення людини до світу, через яку людина створює світ і себе саму⁸. Завдяки такому підходу стає можливим розкриття смислу культури як універсального способу творчої самореалізації людини, що збагачує нас не тільки новими знаннями, але й новим творчим досвідом.

На викладання названих дисциплін, як і інших навчальних курсів, справила безпосередній вплив ситуація поширення пандемії COVID-19. У березні 2020 р. проведення навчальних занять у Національному університеті цивільного захисту України стало відбуватися у дистанційному режимі. Це зумовило активізацію застосування нових форм і прийомів викладання, насамперед – різноманітних інформаційних технологій. Зокрема, використання платформи Zoom дало змогу проводити лекційні та семінарські заняття зі слухачами у дистанційному режимі. З одного боку, подібний формат проведення навчальних занять дещо ускладнює взаємодію між викладачем та слухачами, що пов'язане із наявністю як технічних (перебої в роботі Інтернет-мережі), так і психологічних (відсутність безпосереднього живого спілкування) проблем. З другого боку, незважаючи на зазначені складнощі, для адекватної відповіді на подібні виклики було залучено різноманітні засоби як для ознайомлення слухачів з новим матеріалом, так і для перевірки їх знань. Так, для підтримання зв'язку викладачів із навчальними групами для повідомлення завдань та надання консультацій було використано різноманітні месенджери (WhatsApp, Viber, Telegram); це, зокрема, дало змогу працювати в чаті, оперативно вирішуючи поточні питання. При проведенні занять широко використовувалися мультимедійні презентації (як викладачем для представлення нового матеріалу протягом лекційних занять, так і слухачами під час захисту індивідуальних завдань на семінарських заняттях), що сприяло зростанню зацікавленості слухачів, активізуючи їх зусилля з вивчення змісту дисциплін. Також було продовжено практику комп'ютерного тестування слухачів при проведенні як поточного, так і підсумкового контролю. Перелічені засоби сприяли засвоєнню слухачами програм навчальних дисциплін і успішному виконанню ними індивідуальних планів підготовки.

Висновки. Отже, практика викладання соціальних і гуманітарних дисциплін («Філософія», «Філософія і методологія науки», «Культурологія») як навчальних курсів у ЗВО технічного профілю засвідчує їх значущість як важливого засобу удосконалення фундаментальних та професійних знань майбутніх фахівців. Вивчення названих дисциплін забезпечує розвиток низки компетентностей (гуманітарної, комунікативної, загальнонаукової, професійної) здобувачів вищої освіти. Поєднання традиційних форм та інноваційних підходів у викладанні зазначених дисциплін дає змогу активізувати діяльність слухачів, розширити й поглибити їх теоретичні і практичні знання. Зокрема, подібний синтез довів свою ефективність при проведенні занять у Національному університеті цивільного захисту України у дистанційному режимі в умовах поширення пандемії COVID-19.

Література:

---

⁸ Каріков С.А., Тогобицька В.Д. (2019) Культурологія., с. 4.

1. Зюзіна Т.О. Особливості інтегративної сутності культурологічного знання та її реалізація в академічному просторі ВНЗ. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2011. № 8 (219). Ч. I. С. 40-44.
2. Каріков С.А. До проблеми викладання культурології у сучасній вищій школі. *Актуальні проблеми сучасної філології та методики викладання мов у вишах. Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Харків: ФОП Бровін О.В., 2019. С. 167-168.
3. Каріков С.А. До проблеми викладання філософії студентам-іноземцям. *Проблеми і перспективи мовної підготовки студентів. Матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції*. Харків: ХНАДУ, 2017. С. 317-319.
4. Каріков С.А., Тогобицька В.Д. Культурологія: курс лекцій. Харків: НУЦЗУ, 2019. 96 с.
5. Каріков С.А. Особливості викладання навчальної дисципліни «Філософія і методологія науки» при підготовці здобувачів магістерського рівня вищої освіти. *Актуальні проблеми сучасної філології та методики викладання мов у вишах: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (6 квітня 2018 р., м. Харків)*. Харків: ФОП Бровін О.В., 2018. С. 158-159.
6. Обухова Т.М. Мудрость по требованию: преподавание философии иностранным студентам. *Международная конференция «Государственный язык и языки национальных меньшинств в образовательном пространстве» (г. Санкт-Петербург, 26–29 ноября 2014 г.)*. Санкт-Петербург: Златоуст, 2014. С. 149-155.
7. Семенченко Ф.Г. Особливості гуманітарної підготовки і професійної кваліфікації студентів в технічному університеті. *Наукові праці ЧДУ імені Петра Могили. Політологія*. 2002. Вип. 10. Т. 23. С. 106-108.
8. Філософія: підручник. Для здобувачів вищої освіти / авт.кол.; за ред. О. В. Рябініної, Л. І. Юрченко. Харків: НУЦЗУ, 2021. 286 с.